Zemědělství v českých zemích před státním převratem r. 1848.

Dr. Zdeněk V. Tobolka.

I.

Ze vší hmotné kultury zemí koruny české před r. 1848 za nejdůležitější pro stát bylo českými zemědělci pokládáno zemědělství. »Rolnictví jest takořka prastav t. j. nejdůležitější stav státu — dovozoval v duchu učení fysiokratů r. 1842 český odborný časopis rolnický a lesnický, pečující o zvýšení úrovně českého zemědělce, »Živa« (str. 1.) — jeť živící žilou, pevnou podstatou a mocným základem státního tělesa. Jeho klesání a vynikání stát současně pociťuje až do svých nejvzdálenějších článků. Rolnictví jest samostatný a věčně živý pramen státní mohutnosti, politické síly, jest zárodek obchodu, společenského života, věd, umění, průmyslu, ba i na mravnost nejznamenitěji oučinkuje.«

Na jakém stupni nalézalo se toto českými fysiokraty tak vysoko hodnocené odvětví materielní kultury zemí koruny české těsně před r. 1848? *)

II.

V zemích českých před r. 1848 se plodná půda množila. Kdežto r. 1830. bylo v Čechách jen 7,772.283 a na Moravě se Slezskem 4,233.747 dolnorakouských jiter plodné půdy, bylo jí již r. 1847 v Čechách 8,612.202, na Moravě se Slezskem 4,575.443 dolnorak. jiter. Tohoto výsledku docíleno bylo zvláště zrušením málo výnosných rybníků, jejichž plocha slibovala skýtati výnosnější zemědělskou výrobu.**) Čechy a Morava se Slezskem měly jednotlivě hned po Haliči nejvíce plodné půdy ze všech zemí neuherských, jako celek dostihovaly v tomto směru Haliče. Kdežto tato měla 13,452.274, měly země české úhrnem 13,187.645 dolnorakouských jiter plodné půdy. Z ní největší počet připadal na role: v Čechách 4,286.409, na Moravě se Slezskem 2,362.630 dolnorak. jiter; pak na lesy: v Čechách 2,638.809, na Moravě se Slezskem 1,320.491 dolnorak. jiter. V Čechách na třetím místě v pořadí pak stály louky a zahrady (997.593 dolnorak. jiter), na Moravě se Slezskem pastviny (460.025 dolnorak. jiter), na místě čtvrtém v Čechách pastviny (686.258 dolnorak. jiter), na Moravě se Slezskem louky a zahrady (405.914 dolnorak. jiter). Zbytek tvořily vinice. Na Moravě viničné plodné půdy bylo daleko více (26.383 dolnorak. jiter) nežli v Čechách (3.133 dolnorak. jiter).

V zemědělství zemí českých před vypuknutím revoluce březnové jeví se patrná tendence nové doby hospodařiti racionelně,

*) Číslice vybírám vždy z příslušného ročníku »Tafeln zur Statistik der öst. Monarchie.«

**) Jos. Šusta: Fünf Jahrhunderte der Teichwirtschaft zu Wittingau. Stettin. s. a. str. 51.

snaha, zvýšiti intensitu českého zemědělství. Nositeli tohoto proudu jsou velkostatky a po nich povlovně jejich příklad působí na ostatní zemědělce českých zemí. Teorie, která ovládala racionelní zemědělství české před r. 1848, byla teorie pruského zemědělce prof. dr. Albrechta Thaera (1752—1828),*) zakladatele vědeckého zemědělství na vědách přírodních a národohospodářských. Šířila se jednak přímým studiem jeho spisů, jednak učebnicemi na základě jeho názorů zbudovanými. Byla to zvláště dvě díla, která k rozšíření názorů Thaerových v zemích českých velice přispěla: dílo professora zemědělství na vídeňské universitě a stálého sekretáře c. k. zemědělské společnosti ve Vídni, žáka vládního rady Jordana, Leopolda Trautmanna: Versuch einer wissenschaftlichen Anleitung zum Studium der Landwirtschaftslehre (Wien 1814), a dílo korutanského lékaře a professora zemědělství dr. Jana Burgera:**) Lehrbuch der Landwirthschaft (Wien 1830). Dle Trautmanna přednášelo se na polytechnickém ústavě pražském***) i stavovské akademii moravské.†) Oba uvedené spisy byly také učebnicemi, dle nichž byli při c. k. vlastenské hospodářské společnosti v Praze zkoušeni ti, kdo se připravovali pro hospodářskou službu na panstvích nebo kdo chtěli racionelně spravovati svá vlastní hospodářství.††) Touto cestou šířilo se v zemích českých poznání významu přírodních věd pro zemědělství, theorie humusová, základy hospodářských rozpočtů a poměru výrobní ceny a zisku, rozeznávání výnosu hrubého a čistého, význam polního pěstování brambor, chovu ovcí za účelem získání jemnější vlny atd., krátce vše to, co vyložil ve svých knihách i svých odborných revuích vědecký zakladatel německého racionálního zemědělství prof. dr. Albrecht Thaer.

Ve smyslu názorů tohoto muže jevila se všeobecná snaha o rozmnožení a zlepšení hnoje. »Hnůj jest náš druhý pán Bůh« psalo se v populárním spise pro drobného sedláka určeném,†††) „Vším právem jmenujeme hnůj zlatem rolnictví, jelikož především naše žně obohacuje, při jejichžto prodeji rolník zlaté a stříbrné peníze trží,« dokazovalo se (r. 1843) pak v odborném listě zemědělském.*) Hnůj pokládal se v zemědělství za důležitější nežli práce pluhem na poli; hnůj byl potravou bylin. ‚Humus' čili ‚prst' čili, jak se před r. 1848 také říkalo ‚trouch',**) platila za nejdůležitější potravu rostlinnou, za činitele, který, jak hlásá humusová teorie Thaerova, rozhoduje o úrodnosti a výnosnosti půdy.

*) V. d. Goltz: Geschichte der deutschen Landwirtschaft. Stuttgart 1903. II. str. 3 ad.

**) Viz v. d. Goltz c. t. II. str. 66.

***) V. Brdlík: K jubileu zemědělské fakulty. Zemědělský archiv VIII 254—255.

†) Ch. Ritter d'Elvert: Geschichte der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues. Brünn 1870. 107.

††) Nový hospod. kalendář. 1842 str. 67.

†††) J. Pečírka: Václav Novák v Znojmě 1847. I. 24.

*) Ponaučné i zábavné listy pro polní hospodáře. V. 106.

**) J. Pečírka: c. d. zad.

Za nejlepší pokládal se hnůj domácího dobytka a z toho především a hlavně hnůj dobytka hovězího. Hnojení jiné ustupovalo proti tomuto druhu hnojení v zemích českých tehdy úplně do pozadí. Mimo hnojem dobytčím hnojilo se vápnem,*) sádrou, zvláště na panských dvorech a pole pro jetel a luštěniny; sádra se dovážela do dvou zemí českých jednak ze Slezska**), jednak z Rakous železnicí v kamenech i v kusech do Č. Budějovic a odtamtud po Vltavě dále do Čech.***) Hnojilo se dále popelem, slínem a j. Hnojení moučkou z kostí bylo ještě v celku neznámo. Kosti se sice v Čechách chudinou sbíraly, ale prodávaly se (libra za 1 až 2 kr. víd. čís.) plavcům na Labi, kteří kosti takto sehnané vozili až do Hamburku. Odtamtud prodávaly se kosti do Anglie, kde se z nich vyráběla moučka z kostí na hnojení.†) O zpracovávání kostí v moučku ke hnojení čili lépe řečeno o rozemílání kostí za účelem hnojení v Čechách a na Moravě přece však máme již zprávy. Kosti za účelem hnojení mleli v Krumlově a na Bezském statku nedaleko Žimutic na Budějovicku;††) byly to patrně první pokusy hnojení kostní moučkou knížecího zemědělského učeliště krumlovského. Na Moravě kostní moučky k hnojení užívalo se na panství strážnickém †††)

Před r. 1848 byly známy dvě soustavy polního hospodaření: polní hospodářství trojstranné a polní hospodářství střídavé čili dvoustranné.*) První hospodaření bylo rozšířeno obecně, zvláště u drobných rolníků, kteří zápasili se špatností půdy a nedostatkem hnojiva, hospodářství střídavé bylo ještě jakousi novotou, zaváděło se pod vlivem učení Thaerova nejprve na velkostatcích a odtamtud rozšiřovalo se dále do menších selských usedlostí. Trojstranné polní hospodářství pěstovalo na rolích jen obiliny, píci pro dobytek získávalo na lukách a pastvinách. Třetina polí osila se ozimem, jiná třetina jarkou, t. j. ječmenem, ovsem, luštěninami a bramborami, vodnicí a konopím, poslední třetina zůstala jako úhor ležeti ladem a za úhoření se třikrát až čtyřikrát zorala a pohnojila.

Střídavé čili dvoustranné polní hospodaření stanovilo osevní postup na několik let předem. Nikdy po sobě se nesely stébelné nebo jiné rostliny stejného druhu, jako na př. brambory, luštěniny a p., nýbrž mezi první a druhou setbou obilí sázela se buď píce neb luštěniny nebo brambory. První soustava trpěla nedostatkem dobytka a hnoje a skýtala okamžitě více obilin, soustava druhá chovem dobytka a náležitým hnojením zajišťovala trvalejší a pravidelnější obilní užitky.

*) Ponaučné i zábavné listy pro polní hospodáře. IX. 311.
**) Ibid. IX. 353—355.
***) Ponaučné i zábavné listy pro polní hospodáře. IX. 359.
†) Ibid. V. 219.
††) J. Pečírka: c. d. I. 22.
†††) Ch. Ritter d'Elvert: Geschichte der k. k. mähr.—schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, Brünn 1870.
*) Ponaučné i zábavné listy pro polní hospodáře. VII. 301 a d.

Nářadí, jehož se užívalo k zpracování polí, bylo různé: byly to nejprve různé druhy pluhů:*) nákolesník, pospěch, rypadlo, plenitel, poškrabák a od r. 1828 hojně zaváděné ruchadlo, vynález bratranců Veverků ve vsi Rybytevě u Bohdanče v kraji chrudimském; pak brány, rýč, hrábě, vidle, řebřík, srpy, kosy, pohrabovačky, cepy. Válec ku vzdělávání polí nebyl ještě nářadí rozšířené, měli jej obecně jen na velkostatcích.**) Hospodářských strojů se ještě obecně neužívalo. Jednak jich celkem nebylo, jednak, pokud jich několik bylo, nekupovaly se pro drahotu svoji a z nedůvěry k novotám.***) Jen výjimkou užívalo se již před r. 1848 v zemích českých častěji stroje »k setí řepky« »na podstavku s kolečkama« a tak zřízeného, »že se z něho semeno jako z nálevky (trychtýře) sype«.†)

V orání panovaly před r. 1848 různé směry, o jejichž výhodách vedly se spory. Na polích panských oralo se hluboko, sedláci orali mělko.††) Záhony se dělaly dvojí: starší způsob a rozšířenější byl způsob úzkých, vysokých a klenutých záhonů, způsob novější a za vydatnější s ohledem na sklizeň prohlašovaný byl způsob líh širokých a rovných.†††)

III.

V českém zemědělství před r. 1848 první místo zaujímalo vzdělávání rolí. V Čechách i na Moravě se Slezskem před r. 1848 rolí přibývalo. Roku 1830 bylo v Čechách naměřeno 3,891.333, na Moravě se Slezskem 2,213.855 dolnorakouských jiter rolí; r. 1847 v Čechách bylo rolí již více o 395.076, na Moravě se Slezskem o 148.775 dolnorakouských jiter. Na těchto rolích nejvíce pěstovaly se obiliny. Jejich výnos odhadoval se r. 1847 v Čechách úhrnem na 40,262.000, na Moravě se Slezskem na 16,549.000 dolnorakouských měřic. V Čechách nejhojněji se pěstovalo žito (13,746.000 dolnorakous. měřic), na Moravě se Slezskem oves (5,805.000 dolnorak. měřic), v Čechách po žitě šel oves (12,989.000 dolnorak. měřic), na Moravě se Slezskem žito (4,839.000 dolnorak. měřic). Třetí místo mezi obilinami ve všech zemích českých zaujímal ječmen (v Čechách 7,808.000, na Moravě se Slezskem 3,629.000 dolnorak. měřic), po ječmenu pak šla pšenice (v Čechách 5,656.000, na Moravě se Slezskem 2,256.000 dolnorak. měřic). Žito dávalo se do lehčích půd, oves sil se nejvíce obyčejný (hladký) čili zelenáč, méně se sil oves asiatský, rychlík a černý oves; ječmene silo se několik druhů: ječmen dvouřadý, čtyřřadý, šestiřadý, rýžavý a nahý (naháč); také pšenice silo se několik druhů: pšenice

*) J. Pečírka: c. d. I. 67—70.
**) Ponaučné i zábavné listy pro polní hospodáře. VII. 55.
***) Ponaučné i zábavné listy pro polní hospodáře. VIII. 311.
†) J. Pečírka: c. d. I. 87.
††) Ibid. I. 75.
†††) Ponaučné i zábavné listy pro polní hospodáře. IX. 194, 195.

bílá, hnědá, žlutá, červená a z nich zase odrůdy: vousatá, hladká, pšenice ozimka, jarka, přesívačka.*) Kukuřice, pohanka a proso se pěstovaly nepatrně. Výnos prosa se odhadoval v Čechách na 53.000, na Moravě se Slezskem na 13.000 dolnorak. měřic, výnos kukuřice úhrnem ve všech zemích českých na 13.000 a pohanky na 4000 dolnorak. měřic. Kukuřice, jíž se také říkalo turecká pšenice,**) v Čechách se sázela málo a jen porůznu, poněvadž hospodáři tvrdili, že nesnese českého podnebí;***) na Moravě sela se hojně zvláště na Hané, v okolí brněnském, u Olomouce, Vyškova a Kroměříže a sloužila za potravu lidem i dobytku.†) Prosa sily se dva druhy: proso žluté, moravské a proso černé. Toto méně nežli ono, poněvadž panoval názor, že úroda černého prosa bývá vždy nejistá pro choulostivost jeho.††) Semeno pohanky těžko bylo lze dostati, tak vzácně se pěstovalo.†††) Ze všech zemí neuherských v naturálním výnosu obilí Čechy zaujímaly místo první, Morava se Slezskem místo po Čechách a Haliči.

Luštěniny v r. 1847 daly v Čechách úhrnem 715.000, na Moravě se Slezskem 383.900 dolnorak. měřic. Z tohoto výnosu největší přespoloviční podíl náležel hrachu. V Čechách vynesl 412.000, na Moravě se Slezskem 223.200 dolnorak. měřic. Pěstoval se nejen pro jídlo, nýbrž dával i hojný »užitek v zrní i v slámě«. Zvláště proslulý byl hrách z prácheňského kraje na libějickém panství u vesnice Hracholusk. U větších měst se sil hrách-rychlík.*) Po hrachu sila se z luštěnin hojně vika. Dala v Čechách 172.000, na Moravě se Slezskem 117.600 dolnorak. měřic. Užívalo se jí jako píce, zvláště zelené, pro dobytek, především koně a ovce.**) Nepatrně se pěstovala čočka pro jídlo (v Čechách výnos 73.000, na Moravě se Slezskem 38.400 dolnorak. měřic), boby (v Čechách 35.000, na Moravě se Slezskem 4200 dolnorak. měřic) a fazole (v Čechách 23.000, na Moravě se Slezskem 500 dolnorak. měřic).

Z ostatních plodin zemědělských nejvýznačnější roli v zemích českých od druhé polovice 18. století hrály brambory. Jejich pěstění se stále více a více rozmáhalo. Odborný list hospodářský nazýval je: »nejdůležitější plodina veškerého českého hospodářství«.***) R. 1847 odhadoval se jejich výnos v Čechách na 11,074.000, na Moravě se Slezskem na 8,750.000 dolnorak. měřic. To byl patrný pokles proti r. 1841, kdy odhad brambor v Čechách činil 19,834.276, na Moravě se Slezskem 12,724.800 dolnorak. měřic. Pokles ten však nelze vysvětliti jinak, nežli obrovským rozšířením nemoci

*) J. Pečírka: c. d. I. 92, 98, 106, 109.
**) Ponaučné i zábavné listy pro polní hospodáře. I. 273.
***) Ibid. X. 322.
†) Ibid. VII. 150.
††) J. Pečírka: c. d. I. 128.
†††) Ponaučné i zábavné listy pro polní hospodáře. VII. 218.
*) J. Pečírka: c. d. I. 120 a d.
**) Ibid. I. 124.
***) Ponaučné i zábavné listy pro polní hospodáře. X. 337.

t. zv. »hnití na tvrdo«, která ničila po několik roků úrodu bramborovou nejen v zemích českých, nýbrž v celé střední Evropě.*)

Brambory sloužily především jako hlavní výživa drobného lidu a bramborová hlíza i nať jako krmení pro dobytek, menší měrou úrodu bramborovou potřebovaly vinopalny. Sázely se brambory rané a podzimní. Tyto více, ony méně.**)

Nejznamenitější pověsti těšily se před r. 1848 t. zv. brambory rohanské, původu francouzského. Pro vinopalny sázely se brambory kulaté, načervenalé s bílým masem, pak jakubky s modravou slupkou a žlutým, moučnatým masem. Nejvíce rozšířeny byly tak zvané české brambory s tlustou, drsnatou slupkou a žlutým masem. Pro domácí potřebu se pěstovaly t. zv. rohlíčky.***)

Chmel více se pěstoval v Čechách nežli na Moravě se Slezskem. V Čechách bylo pěstování chmele domovem. Výnos chmele r. 1847 činil onde 45.200, tuto pouze 2200 dolnorak. centnýřů. Nejlepší pověst v celém Rakousku měl chmel žatecký, který býval velice rád zkupováván pro potřebu pivovarů.†)

Konopí se pěstovalo v zemích českých nepatrně, jen pokud bylo potřebí krýti potřebu provazů, popruhů atd.††) Více na Moravě a Slezsku, daleko méně v Čechách. Jeho výnos r. 1847 v Čechách činil pouze 6900, na Moravě se Slezskem však 26.800 dolnorak. centnýřů. Roční výnos konopí v zemích českých nepostačoval ke krytí domácí spotřeby. Proto konopí hojně bylo do českých zemí dováženo z Ruska.†††)

Daleko více nežli konopí se pěstoval len. Jeho výnos r. 1847 se odhadoval v Čechách na 194.000, na Moravě se Slezskem na 61.200 dolnorak. centnýřů, výnos lněného semene v Čechách na 77.300, na Moravě se Slezskem na 91.800 dolnorak. centnýřů. Ačkoliv se tedy v Čechách pěstovalo více lnu nežli na Moravě se Slezskem, byl výnos lněného semene na Moravě se Slezskem větší nežli v Čechách.

Len sil se především v hornatých krajinách kraje boleslavského, bydžovského a královéhradeckého a byl tam spřádán. Síly se dva druhy lnu: pražec a mlatec.*) Tam, kde se mnoho lnu selo a kde se spřádal, posílali si pro semeno do Ruska, zvláště do Rigy, poněvadž len z tohoto semene byl dlouhý, jemný, hustý.**) Před r. 1848 dály se v Zámrskách pokusy síti len po způsobu belgicko-vestfálském.***) Lněné semeno z vlastního setí dobyté prodávalo se dosti lacino vyrabitelům oleje.†) Výnos lněného oleje

*) Ibid. X. 94, 95, 97.
**) Ibid. IV. 77 a d.
***) J. Pečírka: c. d. I. 167.
†) Ibid. II. 91.
††) Ibid. I. 148.
†††) Ponaučné i zábavné listy pro polní hospodáře. VIII. 307.
*) J. Pečírka: c. d. I. 143.
**) Ponaučné i zábavné listy pro polní hospodáře. V. 198.
***) Ibid. X. 109.
†) Ibid. V. 198.

v Čechách činil 4.400 dolnorak. centnýřů, z druhých zemí českých číslice nám chybějí. Pěstování lnu před r. 1848 v zemích českých bylo v patrném, pozvolném poklesu. Příze lněná byla nahrazována jiným zbožím, daleko lacinější a k předení na strojích snadněji pro své dlouhé vlákno spřádanou bavlnou, a vynálezy strojů pro předení lnu činily krok za krokem konec ručnímu předení lnu zvláště v horských končinách kraje boleslavského, bydžovského a královéhradeckého.*)

Mák sil se v českých zemích nepatrně. Neznáme odhady jeho výnosu před r. 1848, ale jedna skutečnost jest jistá: máku se silo méně, nežli se ho spotřebovalo.**)

Sázení cukrovky (buráku) nebylo mimo velkostatky ještě ve zvyku. Cukrovarnictví české bylo v počátcích před r. 1848, nebylo dost cukrovarů, kam by se řepa prodávala.***) Výnos řepy vůbec před r. 1848 odhadoval se v Čechách na 1,993.000, na Moravě se Slezskem na 5,886.000 dolnorak. měřic. V těchto číslicích však není zahrnuta jen cukrovka, nýbrž i jiné druhy řepy, řepa ke krmení, tuřín, řepa pěstovaná za účelem vyrábění řepového oleje, vodnice a p.

(Dokončení.)

□ □ □

Daň ze mzdy.

Dr. Fr. Schwarz.

Teorie, pokud vím, není příliš nakloněna dani ze mzdy, která by byla vklíněna do daňového systému místo všeobecné daně důchodové (z příjmu). Ale teoretické normy finanční vědy nejsou dosud stanoveny jako nezvratná a nezměnitelná pravidla a — nové zkušenosti mohou získati tu i tam jakousi koncesi pro ústupky v tom či onom směru.

Vědecké badání zejména v oboru finanční vědy i finančního práva je určeno pro život, pro praktickou potřebu a požadavky teoretické musí nutně býti v souhlasu s požadavky praxe a vyhovovati finančním potřebám státním.

Teorie na př. v nynější době vyžaduje, aby zdanění obyvatelstva bylo všeobecné, stanovíc zásadu, že platiti daně je všeobecnou povinností každého státního občana. Proti zásadě této nelze ničeho namítati Ale přece jen nepřekonatelné překážky, jež v praktickém životě činí nemožným tuto zásadu provésti do všech důsledků, způsobily, že teorie připouští výjimky, tak zejména připouští existenční minimum dani nepodrobené. Činí tak buď z důvodů hospodářských buď z důvodů finanční techniky proto, že by náklad, jehož by vyžadovalo předpisování a vymáhání nepatrných částek daní, nebyl naprosto v poměru k výši daně.

*) Ibid. VIII. 250.
**) Ponaučné i zábavné listy pro polní hospodáře. VII. 333.
***) J. Pečírka: c. d. I. 173.